

Kovács Ilona

Gondolatok a Világtalálkozó előtt

Előzmények

Több évtizedes hagyományra tekint vissza a Magyar Könyvtárosok Világtalálkozója. Az évtizedek alatt az elnevezése és a találkozó jellege is változott, de a funkcióját tekintve a legfontosabb az, hogy a külföldön élő és a szakmában dolgozó magyar könyvtárosokkal megindult a professzionális kapcsolatfelvétel. Találkozásaink és a szakmai kérdésekről folyó eszmecsereink lehetőséget adtak a tapasztalatok cseréjére, a személyes kontaktusok építésére, amelyek értékes, hosszsan tartó, szakmai és emberi szempontból gyümölcsöző kapcsolatokká váltak.

Első lépésben a nyugati világ felé nyitott a szakma 1980-ban, fontos beszámolókkal hívva fel a figyelmet a könyvtárak modernizációjára. A második találkozón, 1985-ben már a vendégek jelentős számú hazai szakemberrel találkoztak, és a kölcsönös tájékoztatás, valamint a nyugati vendégek beszámolóí közvetlen, személyes élmények alapján hitelesítették az új irányokat a szakirodalomból egyre szélesebb körben tájékozódó hazai szakma számára. A harmadik konferenciát (1992) különösen fontosá tette, hogy már a szomszédos országok magyar könyvtárosai is nagy számban lehettek jelen. A következő három találkozó (1996, 2000, 2004) ebben a szellemben folytatódott, és végül, hatodik alkalommal, valóban méltán viselte a világtalálkozó elnevezést.¹

Külföldi magyar hagyatékok kérdése

A találkozások felhívták a figyelmet egyik legfontosabb közös ügyünk, a külföldi magyar gyűjtemények, hagyatékok kérdésére. Ez a téma hosszú ideje foglalkoztatja a hazai könyvtári szakmát és a külföldi magyarság kérdéseivel foglalkozó szervezeteket és intézményeket egyaránt. A jelenleg tervezett konferenciának is ez az egyik központi témája. Az ügy aktualitását jelzi, hogy a legutóbbi időkben több fórumon is előtérbe került. Foglalkoztak vele kormányzati és tudományos körökben, a politikai emigráció hagyatékaira figyelő sajtó és ennek kapcsán szakmai levelezőlistánk, a Katalist is.²

Korunkban azért vált különösen aktuálissá a kérdés, mert a mai emigráció gerincét képező 1945 utáni és az 1956-os generáció – amely tevékenysége során jelentős történeti forrásanyagot, irathagyatékokat képzett, tárgyi emlékeket hozott

létre, illetve jelentős magánkönyvtárakat alakított ki – elöregedett vagy elhalálózott, s a fennmaradt hagyatékok sorsa megoldatlan, sok esetben értő környezet híján, valóban pusztulásra vannak ítélve.

Nem kevésbé fontos azonban a korábbi, az eddig fel nem tárt, a gazdasági kivándorlók és korai emigránsok történeti múltját dokumentáló, többségében magánkézben lévő emlékek felkutatása, összegyűjtése és megőrzése.

Eddigi eredmények az értékmentés területén és a jelen helyzet

A külföldi hungarikumok gyűjtése egyedi dokumentumként vagy teljes hagyatékként, legyen az nyomtatvány, kézirat, fotó, hangzó vagy egyéb média, nem új, hanem a magyarországi közgyűjtemények részéről évtizedek óta – hol nehezebb, hol kedvezőbb feltételek között – vállalt szakmai feladat.

Elég, ha csak az Országos Széchényi Könyvtár alapfunkciójára és gyűjteményeinek vonatkozó értékeire utalok. Azokra a külföldi hungarika-gyűjtésekre és bibliográfiai regisztrációkra, amelyeknek az Országos Széchényi Könyvtár generációk óta eleget tett. A hatalmas dokumentumanyagból az emigráció vonatkozásában példaként csak Eckhardt Tibor és Szabó Zoltán hagyatékát, vagy a Szabad Európa Rádió archivális anyagát idézem, nem felejtve a könyvtár nagyszámú könyv, sajtó, aprónyomtatvány és egyéb dokumentumtípus körébe eső gyűjteményét sem, amelyek a XIX. század nagy kivándorlásától napjainkig engednek betekintést a diaszpóra életébe, és szolgálnak a kutatás forrásául.

Az Országos Széchényi Könyvtár nem állt azonban egyedül ennek a feladatnak az ellátásában. Fővárosi és vidéki múzeumaink, levéltáraink és könyvtáraink sok helyen befogadtak gyűjteményükbe fontos emigrációs anyagokat. Sok egyéb példa mellett Budapestten ilyen gyűjtemény a Petőfi Irodalmi Múzeum, az Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum, vidéken a Vasvári Gyűjtemény a szegedi Somogyi Könyvtárban, a Külföldi Magyar Cserkészlet anyaga a Móra Ferenc Múzeumban, illetve letétként a Csongrádi Megyei Levéltárban, Szegeden, Sárospatakon az Amerikai Magyar Református Gyűjtemény és Cs. Szabó László könyvtára, Debrecenben Bakó Elemér amerikai magyar hangszalaggyűjteménye az egyetem Nyelvtudományi Intézetében, a párizsi Magyar Műhely gyűjtemény Salgótarjánban, Fejtő Ferenc könyvtára Fehérvárcsurgón, az emigrációs gyűjtemény Lakitelken, a legújabban megnyitott Kepes György gyűjtemény Egerben stb.

A külföldi hagyatékok és dokumentumok gyűjtésének támogatására és ehhez új források biztosítása érdekében jöttek létre a pályázati rendszer keretében a Rodostó és Ithaka programok. 2009-ben a Hagyatékprogram 2009 elnevezésű munkaközösség foglalkozott a kérdéssel az MTA égisze alatt. A Rodostó programmal kapcsolatban 2010-ben elemző és programformálói munka készült az MTA Határontúli Magyarok Titkársága, az Anyanyelvi Konferencia és a Balassi Intézet közös felmérése alapján. 2012-ben az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Osztálya felhívást tett közzé a „veszélyeztetett helyzetben lévő” hagyatékok és gyűjtemények mentésére, jelezte továbbá, hogy a Magyar Összetartozás Bizottsága és a Diaszpóra Tanács felvállalta a program támogatását.³ 2012 októberében a Nemzeti Kulturális Alap pályázati forrást bocsátott a program rendelkezésére 24 millió forint értékben a „kül-

*földön található, a magyar művelődés- és tudománytörténet szempontjából jelentős hagyatékok és gyűjtemények megszerzésére, használtatására és megszerzésére”.*⁴

Ugyancsak a hagyatéki kérdés került napirendre a legutóbbi Kufstein-konferencián is, a nyugat-európai diaszpóra szervezeteinek találkozóján Felsőpulyán, 2012. szeptember 8–9-én. A tanácskozás címe: *Magyar örökség Nyugaton: Az anyagi és szellemi javak felmérése. számbavétele és megőrzése* volt⁵.

Napjainkban a Julianus program keretében kap támogatást a külhoni emlékek védelme. Ez a program a Diaszpóra Tanács ez év októberében tartott ülése kapcsán került szóba 2012 október 8-án a Kossuth Rádió reggeli híreiben

A korai kivándorlók és emigránsok történeti múltját dokumentáló, eddig fel nem tárt és magánkézben lévő emlékek felkutatásának, összegyűjtésének megoldására a washingtoni Alumni Engagement Innovation Fund kereteiből támogatott amerikai pályázati kiírás számára 2011-ben az amerikai Fulbright ösztöndíj magyar résztvevőinek az ún. alumnusainak összefogásával egy széleskörű program kidolgozására került sor, amely a gyűjtőmunkához szükséges ismeretek terjesztését segítő és a kérdés fontosságát tudatosító mentor programtól kezdve a feltárt anyag digitális hozzáféréséig, a tudomány és oktatás információellátásáig a munka valamennyi fázisát átgondolta, megtervezte és felépítette.⁶

Magyar gyűjtemények szerepe az értékmentésben külföldön

Az anyagmentő munka során fontos figyelmet szentelni a magánszemélyek környezetében, életük és tevékenységük során létrehozott jelentősebb magán könyv- és levéltáraknak, valamint a magyar közösség által létrehozott és fenntartott olyan közgyűjteményeknek, amelyek magyar és magyar vonatkozású anyagokat őriznek a diaszpóra területén: Európában, Amerikában, Kanadában, Ausztráliában és szerte a világon, a diaszpóra távolabbi régióiban. Ez utóbbiak közösségi tulajdont képeznek a külföldi magyarság szervezeteinek, alapítványainak, egyházainak stb. birtokát képező gyűjtemények környezetében élő magyarok olvasási, tájékoztatási, kutatási igényeit, illetve a magyar értékek mentését, megőrzését és áthagyományozását szolgálják.

Számos példát említhetnénk, közülük is egyik legkiemelkedőbb az Amerikai Magyar Alapítvány 55 éves múltra visszatekintő könyvtára, levéltára és múzeuma New Jersey állam New Brunswick városában. Csak ebben az egy gyűjteményben több mint 60 személyi hagyaték található, és itt van az amerikai magyar reformátusok archívuma (300 folyóméter), amely az amerikai magyar egyházak archivális gyűjteményein kívül további 70 egyházi és világi személy hagyatékát, valamint 16 amerikai magyar, ugyancsak egyházi és világi szervezet iratanyagát őrizi). További példa a Club Hungaria magyar könyvtára Buenos Aires-ben, a Magyar Ház Könyvtára New York-ban, az Északi Magyar Archívum Stockholmban stb. Közülük vannak olyan gyűjtemények, amelyek szeretnék fenntartani működésüket, és vannak olyanok, amelyek felszámolásra kényszerülnek. Mindkét típusra Magyarország külön figyelmet kell, hogy fordítson. Ott, ahol a működés megszűnésével vagy korlátozásával kell számolni, az anyag mentését kell segíteni, ott ahol lehetséges a működés fenntartása, a működés támogatását kellene biztosítani.

Sok példát hozhatunk az emigráció évtizedeiben kialakult magángyűjteményekre: például Amerikában Szathmáry Lajos, Értavy Baráth József, Könnnyű László,

Szendrey Tamás, Tezla Albert, Várdy Béla, Nagy Károly; Európában Cs. Szabó László, Gömöri György, Székely Péter és mások könyvtára vagy személyes dokumentációja. Közülük vannak olyanok, amelyek részben vagy egészben már Amerikában egyetemi könyvtári gyűjteményekbe kerültek, mint például Szathmáry Lajosé Chicagóba, Bostonba és Bloomingtonba, Tezla Alberté Duluthba és New Brunswickba, Könnnyű Lászlóé Luisiana egyetem könyvtáraiba. Hasonló a folyamat Európában például Mildschütz Kálmán emigrációs folyóirat-gyűjteménye Münchenben az Ungariches Institut könyvtárába került.

A fenti példák is mutatják, hogy a hagyatékméntés munkájában fontos számításba venni a magyar kisebbségeket és szórványokat körülvevő többségi társadalom köz- és tudományos gyűjteményeit. Olyan szak- és oktatási intézmények gyűjteményei ezek, amelyek szakmai érdeklődésüknek, gyűjtőkörüknek és programjuknak megfelelően gyűjtik és őrzik a magyar vonatkozású anyagokat. Lehetnek ezek magyarországi produktumok, vagy a diaszpóra életének, tevékenységének termékei: kiadványok, hagyatékok, művészi alkotások stb. Szerte a nyugati világban így sok olyan egyetemi, szak- és egyéb közgyűjtemény van, amely magyar vonatkozású, azaz hungarika anyagot őriz, és feltehetően a továbbiakban is fogadni tudja az érdeklődési körébe, profiljába illő dokumentumokat, gyűjteményeket.

A hungarika hagyatékok és könyvtári anyagok mentése, elhelyezésének irányítása és megőrzése, valamint felhasználása érdekében rendkívül fontos ezeknek a lelőhelyeknek, illetve befogadó gyűjteményeknek a feltérképezése, számbavétele és a rájuk vonatkozó információk hozzáféréseinek biztosítása, mind a használat, mind a hagyatékok elhelyezése szempontjából.

Magyarországon voltak programok a külföldi magyar gyűjteményekkel és archívumokkal, dokumentumokkal, hagyatékokkal kapcsolatban. Az 1990-es években az Országos Széchényi Könyvtár Hungarika Dokumentációs osztályán folyt egy felmérés Nyugat-Európában, Kanadában és Ausztráliában, és erre alapozva jelent meg a *Hungarika anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke* című kiadványsorozat 11 kötete.⁷ Ennek az anyagnak UNESCO-támogatással patriotika modellként kifejlesztett adatbázisa a HUNGARIKA WWW nevű on-line hozzáférési rendszer,⁸ amely 1993 óta működött az OSZK honlapján, jelenleg azonban nem elérhető.

Meg kell említenünk még a tájékozódás és áttekintés területén rendkívül jelentős a külföldi és a hazai magyar könyvtárosok kapcsolatépítése. A külföldi magyar hagyatékok kérdéskörében fontos információk cseréjének csatornájaként is hasznosítható, az IFLA-HUN levelező lista Haraszti Katalin szervező- és folyamatos moderátori munkájának eredményeként.

A jövő lehetőségei, teendők, feladatok, tervek – stratégia

Lehetőségek, feladatok

A megfelelő alapokat jelentő szakmai előzmények, a hazai tudományos, kormányzati és civil intézmények és szervezetek aktuálisan megújuló figyelme és meghirdetett programjai kedvező körülményeket kínálnak a könyvtárak és egyéb közgyűjtemények számára. Az aktuális légkör növeli a közgyűjtemények, köztük a könyvtárak esélyeit a külföldi magyar hagyatékok mentése terén eddig is végzett és programjába illő feladatának ellátásában.

A szakma számára kihívás, hogy mennyire tud élni ezzel a lehetőséggel. Mennyire tudja ezeket a körülményeket gyűjteményeinek gazdagítására, a felhasználók jobb és eredményesebb szolgálatára hasznosítani, mennyire tud ebbe az értékmentő munkába bekapcsolódni. Kérdés, mennyire képes eddigi gyakorlatát megújítani. Tudja-e programmá formálni, hogy ne csak egyedileg intézményekként külön-külön, hanem szakmai közösségként vegyen abban részt, és partnerré váljon a közös törekvés áramában? Tudja-e sok évtizedes tapasztalatát mozgósítani, tudja-e hasznosítani könyvtárak működésében széles körben ismert korszerű kommunikációs és információs módszereket ezen a területen is, fel tud-e készülni a közös feladatra? Tud-e irányt adó szakmai programot készíteni, valós vagy virtuális szervezeti keretet megtervezni, **stratégiát** kidolgozni? Képes-e egy értékes, de passzív, befogadó attitűdből egy aktív feltáró, információk áramoltatására épülő, ésszerű munkamegosztást és szakszerű, folyamatos és rugalmas anyagmentési programot működtetni?

A tervezett konferencia lehetőséget kínál az előkészítő munka során a feladat átgondolására, a stratégia kidolgozására. A konferencia, pedig alkalmat adhat a program bemutatására, megvitatására, javaslatok befogadására, kapcsolatok építésére. Lehetőséget nyújthat arra, hogy a hazai szakma a diaszpórában a végrehajtást segítő partnerekre találjon.

Látható, hogy a feladat sokfelé ágazik, és a megoldás kérdésében is sokféle kezdeményezés és munka folyik. Az előkészítő munka során szükséges ezeknek a programoknak a megismerése, a kapcsolatfelvétel és együttműködés kialakítása.

A stratégia esélye

A stratégia kialakításánál milyen szakmai kérdéseket kell végiggondolni?

- Az első és legfontosabb, hogyan tudunk az értékek nyomára jutni? Létükről és hollétükről a szükséges információkat beszerezni? A dolog természetéből következik, hogy egyrészt a külhoni bejelentések, másrészt a terepen dolgozó szakemberek, tudományos kutatók feltáró munkája alapján, valamint a közmédián és más kommunikációs csatornákon keresztül. Mindemellett hozzájárulhatnak ehhez a könyvtárak tudatos feltáró munkával, sajtófigyeléssel, a tudományos kutatás eredményeinek nyomonkövetésével, kapcsolattartással. Sokat tehetnek ezért a helyismereti könyvtárosok is kutató, feltáró munkával. A településükről, régiójukból külföldre került honfitársaik számbavételével, rokoni szálak, szakértők bevonásával a forrásértékű hagyatékokra vonatkozó információk beszerzésével, szükség és lehetőség szerint azok felkutatásával, beazonosításával stb.
- A következő lépés a kapott információk és a gyűjtemény értékelése (közvetett információ pl. jegyzék alapján, vagy személyes felméréssel), az anyag irányítása (hazaszállítás, helyi gyűjteményeknek felajánlás, digitalizálás, antikvár értékesítés a helyi közösség javára, vagy továbbadományozás pl. Kárpát-medence területére stb.).
- A hazaszállításra kerülő anyagok elhelyezése és feldolgozása, ha szükséges ehhez a forrás megszerzése (pályázat, szponzor, önkéntesek támogatása).
- A hozzáférés biztosítása a felhasználói körök tájékoztatása, kutatási lehetőség felajánlása (egyetemek, PhD-programok, kutatóintézetek stb. számára).

A szakmai stratégiát milyen szempontok figyelembevételével kell kialakítani?

- Az információk beszerzése (értékelése) összetett, soktényezős feladat, speciális felkészülést és együttműködést igényel (külhoni partnerekkel, tudományos szakértőkkel, más közgyűjteményekkel, kormányzati, civil és tudományos szervezetekkel, az MTA-val stb.).
- A koordináció és kommunikáció technológiai fejlesztést kíván. (honlap, portál, adatbázis stb.).
- A források biztosítása előreláthatóan pályázati rendszerben történik, a stratégia ennek maximális kihasználását támogassa, adjon ajánlást szponzorok felkutatására, civil összefogás kezdeményezésére.
- Az anyag irányítása, feldolgozása, tárolása, hozzáféréseinek biztosítása szakmai feladat. A stratégia tekintse át ezeket, tűzze ki célul a feladat speciális ismereteinek rendszerezését (alapelvek, szabályzat, módszertani ismeretek, információk stb.) és közzétételét (továbbképzés, szaksajtó, internet stb.).
- A tájékoztatás, információk gyűjtése, koordináció és együttműködés kétoldalú feladat külföldi és hazai résztvevőkkel. Szükséges a közös érdekek, közös lehetőségek, közös pontok megkeresése és kijelölése. A stratégia készítésekor ezt figyelembe véve kell az alapelvek, módszerek és a kommunikáció feltételeit (szakmai, kulturális, politikai, jogi tényezők, technikai eszköztár és nyelvi követelmények) figyelembe venni, a virtuális vagy konkrét szervezeti kereteket kialakítani, és a további teendőket mérlegelni.

* * *

Úgy hiszem, hogy a téma mélyebb átgondolása sok további szempont és részlet megfontolását teszi lehetővé és szükségessé, sok értékes tapasztalat megosztására adhat alkalmat. Ha ez végeredményében a világos útmutatással, kellő szakmai ismeretek átadásával, a tájékozódást és döntéseket segítő információellátással biztonságosabbá, az összefogás és a szervezettség eredményesebbé és hatékonyabbá tenné az értékmentő munkát, akkor megérné a fáradságot. A továbbiakban érdemes lenne azt összegezni, mit jelent ez az értékmentő, értékmegőrző és értékteremtő feladat egészen más feltételek között a régióinkban, a Kárpát-medence relációjában.

JEGYZETEK

- 1 Külföldön élő magyar származású és hazai könyvtárosok találkozója Budapest, 1980. Augusztus 11–15. = Könyvtári Figyelő 27. évf. különszám (1981), 123. p., Magyar Könyvtárosok Tudományos Találkozója 2. Budapest, 1985. augusztus 26–27. 211 p.; Magyar Könyvtárosok Szakmai Találkozója 3. Budapest, 1992. augusztus 16–18, Bp. OSZK, 1996. 245 p.; Magyar Könyvtárosok Szakmai Találkozója 4. Budapest – Debrecen, 1996. augusztus 7–10. Magyar Könyvtárosok Szakmai Találkozója 5. Budapest, 2000. augusztus 17–19. CD – A Könyvtári Intézet (Budapest) birtokában. A világtalálkozók (1–6) teljes anyagával együtt. Magyar Könyvtárosok Világtalálkozója 6. Budapest, 2004. július 11–14. Budapest, Könyvtári Intézet, 2004. 156 p.

- 2 Magyar Nemzet 2012. augusztus 25. Nézőpont rovat 7. p. és szeptember 8. Magazin 36. p., az IFLA–HUN által a Katalist listán közzétett tájékoztatás nyomán a listán közölt hozzászólások.
- 3 Magyar Tudományosság Külföldön. Külföldi magyar hagyatékok, gyűjtemények.
http://mta.hu/magyar_tudomanyosság_kulfoldon/kulfoldi-magyar-hagyatekok-gyujtemenyek-lepeskenyszer-kozos-felelosseg-130256/ (2012. október 14.)
- 4 Közgyűjtemények Kollégiuma nyílt pályázati felhívása az Ithaka program online módon történő pályázatának benyújtására
http://www2.nka.hu/pages/palyaztatas/aktualis_palyazati_felhivasok/kozgyujtemenyek_121108.pdf (2012. október 14.)
- 5 NYEMOSZSZ, Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége égisze alatt megtartott Kufstein Konferencia: A nyugati magyar örökség megőrzéséről
http://kulfold.ma.hu/tart/cikk/b/0/143226/1/kulfold/Kufstein_Konferencia_A_nyugati_magyar_orokseg_megorzeserol (2012. október 14.)
- 6 State Alumni korlátozott hozzáférésű honlapon *<https://alumni.state.gov/landing-page>* (2012. október 14.)
A pályázat témája. Kulturális örökség védelme. *Outreach program preserving and promoting Hungarian cultural heritage* Témavezető Kovács Ilona, 21 hazai és amerikai egyetemi tanár, könyvtáros, történész, muzeológus, kommunikációs és média szakember, PhD-hallgató stb. részvételével. A pályázat a világ minden tájáról begyűlt 700 pályázat közül a harmadik fordulóban nem került be a nyertesek közé, de a program elkészült.
- 7 Hungarika anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke (Szerk. Kovács Ilona, Faragó Lászlóné, Gál Julianna) Budapest, OSZK, 1990–1998. 11 kötet 1. Ausztria, 2. Ausztrália, 3. Benelux államok (Belgium, Hollandia, Luxemburg), 4. Franciaország, Monaco, 5. Kanada, 6. Nagy-Britannia, Észak-Írország, Ír Köztársaság, 7. Német Demokratikus Köztársaság, 8. Német Szövetségi Köztársaság, 9. Olaszország, Vatikán, San Marino, 10. Skandináv államok (Dánia, Finnország, Izland, Norvégia, Svédország), 11. Svájc, Liechtenstein. Több nem jelent meg.
A további tájékozódásban segít a Külföldi hungarika-anyagot őrző magyar könyvtárak címjegyzéke. (Szerk. Kovács Ilona, Faragó Lászlóné.) Budapest, OSZK, 1994. 144. p.
- 8 Nyáryné Grófcsik Erika–Kolonits Zoltán–Pap Gáspár–Kovács Ilona–Gál Júlia: Hagyományos kiadványok átültetése a WEB-re. Hungarika – WWW. = Könyvtári Figyelő, 1998. 3–4. sz., 424–431. p.